

Мар'яна Маркевич

КОЗАЦЬКЕ ЛІТОПИСАННЯ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ДМИТРА БАГАЛІЯ

Статтю присвячено дослідженню козацького літописання в історіографічній спадщині Дмитра Багалія. Співставлено студії вченого над літописами Самовидця, Граб'янки, Величка з історіографічними ідеями попередників і сучасних йому дослідників. Визначено місце Д. Багалія у розробці проблем, пов'язаних з дослідженням козацьких літописів.

Ключові слова: Д. Багалій, історіографія, козацькі літописи.

Статья посвящена исследованию казацкого летописания в историографическом наследии Дмитрия Багалія. Студии ученого над летописями Самовидца, Грабянки, Величка сопоставлены с историографическими идеями его предшественников и современных ему исследователей. Определено место ученого в разработке проблем, связанных с исследованием казацких летописей.

Ключевые слова: Д. Багалій, историография, казацкие летописи.

The article is dedicated to the research of the kossack's chronicles in the historiographical heritage of Dmytro Bahaliy. The studies of the scientist are compared to the chronicles of Velychko, Grabyanka, Samovydet's with the historiographic ideas of Dmytro Bahaliy's predecessors and contemporaries. Besides the significance of the scientist in the development of problems connected to the study of the kossack's chronicles is determined.

Key words: Dmytro Bahaliy, historiography, kossack's chronicles.

Одним з актуальних напрямів розвитку сучасної історичної науки є всебічне дослідження творчого доробку українських учених в аспекті вивчення різних періодів вітчизняної історіогра-

фії. І тут одне з чільних місць належить учневі Володимира Антоновича, видатному історику та громадському діячеві Дмитру Багалію, адже його історіографічна модель охоплює майже весь період українського історіописання. Вагоме місце в студіях науковця посідає доба козацького літописання. Зазначимо, що такі дослідницькі акценти вченого були суголосі з тогочасними наукознавчими тенденціями. Так, наприкінці XIX – на початку XX ст. спостерігалось загальне пожвавлення та зростання наукового інтересу до проблем дослідження творчості козацьких літописців, про що свідчили студії М. Грушевського, Д. Дорошенка, О. Оглоблина, М. Петровського та інших істориків. Метою нашої статі є осмислити козацькі літописи через рецептивну призму Д. Багалія. Це дозволить не лише реконструювати малознану та важливу сторінку вітчизняної історіографії, але й глибше зрозуміти провідні тенденції поступу наукового знання кінця XIX – першої третини XX ст. Важливість вивчення цієї проблеми актуалізується також її практичною нерозробленістю в науковій літературі. Скажімо, у багалієзнавчих студіях В. Дорошенка, О. Оглоблина, В. Кравченка, Г. Старікова та інших дослідників окреслена проблема розглядається лише епізодично.

Розпочинаючи вивчення історичної думки козацької доби, дослідник передовсім зосереджується на з'ясуванні передумов, що сприяли появі козацького літописання. Цитуючи Ореста Левицького, Д. Багалій писав, що це була доба, коли всі сили українського народу були кинуті на рішучу боротьбу за його існування. Її апогеєм стала визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Такі часи, висновує вчений, певна річ, породжують у кожному суспільстві інтенсивну літературну діяльність. Тим більше, зазначав науковець, цього слід було очікувати в Україні, де релігійна боротьба після унії покликала до життя багату релігійно-полемічну літературу. Швидка зміна подій у політичному й релігійному житті України в часи Хмельниччини, своєю чергою, збагатила історичні твори українського письменства. Д. Багалій зазначав, що уривки з численних невеликих за обсягом історико-поетичних творів збереглися в літописах Величка і Граб'янки.

Першорядну роль з-поміж козацьких літописів учений відводить "Літопису Самовидця", який він датує вісімнадцятим століттям. Вірний своєму дослідницькому методу, Д. Багалій наводить коротку історію вивчення пам'ятки. Науковець зазначає, що

перше видання “Літопису Самовидця” здійснив О. Бодянський в “Чтениях Московського общества” під заголовком “Летопись Самовидца о войнах Богдана Хмельницкого и о междоусобиях бывших в Малой России и его смерти. Доведена продолжателями до 1734 года”. Дослідник аналізує передмову П. Куліша до цього видання, визнає слушними його зауваження щодо вступної частини пам’ятки, запозиченої з якогось іншого українського літопису. Висловлюючи подяку О. Бодянському за численні видання давніх українських пам’яток, Д. Багалій зауважує зроблені видавцем помилки. Згодом, вказує науковець, літопис був перевиданий Київською археографічною комісією й супроводжувався джерелознавчою розвідкою О. Левицького, яку Д. Багалій вважав орієнтиром для майбутніх досліджень про козацькі літописи. Зазначимо, що О. Левицький, зробивши спробу реконструювати справжній текст літопису, довів, що події до 1648 р. та після є пізнішими вставками [11, с. 13]. Його висновки були прийняті як сучасниками, зокрема В. Іконниковим [13, с. 1562], В. Антоновичем [1, с. 51], Д. Дорошенком [12, с. 24], С. Єфремовим [15, с. 207], і радянськими істориками 20-х років, наприклад М. Петровським [23, с. 22], так і пізнішими дослідниками [16, с. 115]. Д. Багалій вказував, що саме О. Левицький першим відкинув вступ до літопису, надрукований О. Бодянським. Згодом, зазначає дослідник, М. Максимович висловив помилкове твердження, що вступна частина була запозичена Самовидцем у Граб’янки. Учений погодився з висновками О. Левицького, що вступна і кінцева частини літопису були скомпільовані з “Краткого описания Малороссии”. Д. Багалій вважав, що текст пам’ятки скорочувався переписувачами, тому списки науковець поділяв на нові й скорочені. Відтак дослідник висновує, що текст “Літопису Самовидця”, виданий Тимчасовою комісією, є найближчим до оригіналу.

Реконструюючи структуру літопису, учений виокремлює дві частини. Перша охоплює шість сторінок тексту, має характер більш-менш систематичного оповідання про тогочасні події. На його думку, це “швидше історія, як літопис, і автор дуже дбало, пильно її обробив на підставі тих джерел, що були у нього в руках” [2, с. 128]. Дослідник зазначав, що події в цій частині викладені систематично, за розділами. Звернув увагу Д. Багалій і на помилки літописця, який розповідає “не про те, що сам бачив, а про те, що з своїх джерел вичитав” [2, с. 128]. Історик наголошував, що

першу частину пам’ятки склав не очевидець, а написана вона на підставі джерел та розповідей сучасників. Дослідник припускав, що свій твір Самовидець почав редагувати не раніше 1672 року. Друга частина, вказував науковець, за характером викладу відомостей більше нагадує літопис, де “поруч поважних подій ідуть дрібніші, записані, очевидячки, у той момент, коли вони відбувалися” [2, с. 129].

Досліджуючи авторство пам’ятки, Д. Багалій зазначав: “Не маємо жаднісінських окремих відомостей про автора літопису і їх треба здобувати, критично розглядаючи сам текст літопису” [2, с. 130]. Учений припускав, що Самовидець належав до освічених людей, тобто представників духовенства, міщан, православних шляхтичів або заможних козаків. Згодом, ретельно простудіювавши текст літопису, науковець відкидає гіпотезу про духовне, міщанське чи шляхетське походження автора. Насамкінець Д. Багалій доходить висновку, що літописець був представником козацької старшини. Очевидно, Самовидець обіймав посаду писаря при військовій канцелярії, що давало йому змогу користуватися офіційними документами. Учений зазначав, що в тогочасній історіографії висловлювалося припущення щодо авторства Романа Ракушки-Романовського.

Зазначимо, що пошуки творця “Літопису Самовидця” ведуться з часу його публікації О. Бодяньським. М. Максимович вважав, що твір належав перу козака [22, с. 398, 459, 462, 465], П. Куліш – ченця [21, с. 10]. Російський історик Г. Карпов вказував на авторство міщанина або представника духовенства [17, с. 233]. М. Костомаров висунув гіпотезу щодо авторства Федора Коробки [18, с. 381–382]. О. Левицький спочатку вважав його шляхтичем, але згодом писав про “цілком безплідну справу викрити цей таємний анонім” [11, с. 20]. Думки про шляхетське походження автора підтримували В. Антонович [1, с. 51] і Д. Дорошенко [12, с. 24]. 1925 року В. Романовський доводить, що автором літопису був генеральний підскарбій Роман Ракушка-Романовський, який згодом став Стародубським священиком [25, с. 60–73]. Цю гіпотезу підтримав і М. Грушевський [9, с. 96]. Знайшла вона схвалення й у сучасній історичній науці [3, с. 151–154; 16, с. 114].

Зазначимо, що Д. Багалій з’ясував і місце написання твору. Передовсім він звернувся до історіографії питання. Так, О. Бодяньський та М. Максимович вважали, що літописець був родом з Правобережжя, де й написав свій твір. В. Іконников та О. Левицький

також припускали, що автор був родом із Правобережжя, але свій літопис склав на Лівобережжі, у Стародубі. Д. Багалій солідаризувався з думками цих дослідників.

Студіюючи “Літопис Самовидця”, учений торкнувся й суперечки, що точилася між науковцями з наступного питання: свідком чи учасником описаних подій був літописець, що саме він почерпнув з усних переказів чи діаріушів інших козаків. Дослідник не погоджувався з О. Левицьким, який в оповіданнях про Конотопське диво 1652 р. та про облогу Смоленська 1654 р. бачив очевидця подій. Першим свідченням присутності Самовидця, вважав Д. Багалій, був похорон О. Золотаренка. Дискутував науковець зі своїм колегою з приводу особистої присутності літописця при облозі Риги, на Чигиринській раді, поході на Білу Церкву тощо. Скрупульозно дослідивши текст літопису, дослідник припустив, що, не беручи участі у походах і дипломатичних місіях, Самовидець міг користуватися щоденниками котрогось з його учасників. Український історик Петровський висунув гіпотезу, що єдиним джерелом, яким користувався автор, були його особисті спогади [24, с. 74]. І в тогочасній, і в сучасній історичній науці переважає думка, згідно з якою пам’ятка створювалася протягом тривалого часу на основі щоденників, документальних джерел, народних переказів і власних спостережень автора.

Оцінював учений і погляди літописця на описувані ним політичні й соціальні події. Негативні нотки в його розповідях про козацьку сваволю науковець пояснював традиційністю поглядів Самовидця на козацьку верхівку. Зазначимо, що аналогічно проаналізував світогляд автора літопису і М. Грушевський. Д. Багалій вважав Самовидця монархістом, який не уявляв, що Україна може бути незалежною від Польщі, від Москви й взагалі від будь-якої іншої держави. Про монархічні цінності автора пишуть і сучасні науковці [14, с. 549]. Учений зазначав, що літописець не висловлює своїх поглядів на внутрішні справи України, але не через свою неосвіченість (адже він давав оцінку закордонним подіям, що вимагало більшого хисту), чи, як вважав О. Левицький, через те, що автор не цікавився ними. Д. Багалій висновує, що Самовидець зумисне ухиляється від висловлення своєї думки. Дослідник пояснював це двома причинами: по-перше, автор хотів бути передусім літописцем, а не істориком, по-друге, над ним тяжіла жорстка цензура того часу.

Отже, Д.Багалій вказував, що в історичній науці встановлено одноголосний позитивний погляд щодо “Літопису Самовидця” як на першорядне джерело серед усіх козацьких літописів. Д. Багалій приєднався до П. Куліша, О. Левицького, російського ученого Г. Карпова, які вважали пам’ятку найбільш об’єктивним джерелом з історії Хмельниччини. Але із цим твердженням не погоджувався М. Грушевський, бо, на його думку, тогочасні дослідження довели другорядність твору як історичного джерела [26, с. 179]. У сучасній історичній науці домінує уявлення, згідно з яким літопис є однією з найвидатніших історіографічних пам’яток і одним з надійовіших історичних джерел XVII ст. [11, с. 4; 19, с. 96]. Наприклад, цієї думки дотримується А. Бовгиря, який зазначає, що пам’ятка є цінною з огляду на авторську рецепцію історичних подій, а також в окремих випадках як історичне джерело [3, с. 148].

Зазначимо, що студії Д. Багалія над “Літописом Самовидця” ґрунтуються здебільшого на дослідженнях О. Левицького. Та все ж варто наголосити на деяких оригінальних висновках ученого, які стосуються авторства твору. Цікавими також є його припущення, що Самовидець керувався цензурними міркуваннями, приховуючи своє ім’я.

Не оминув увагою Д. Багалій твір гадяцького судді, а пізніше полковника Григорія Граб’янки “Дійствія презильной і от начала поляків крвавой небывалой брани...”. Учений досліджував час створення пам’ятки, історію видань, структуру, джерельну базу, торкався питання атрибуції, вивчав життєвий шлях автора, його світогляд, ставлення до історичних діячів та подій. Передусім науковець зупинився на проблемі датування твору. Д. Багалій вважав, що пам’ятка була створена у XVIII ст. З цього приводу він дискутував з М. Максимовичем, який датував “Дійствія” XVII ст.

Приймаючи усталену в тогочасній історичній літературі думку щодо авторства Граб’янки (М. Максимович [22, с. 217], В. Іконников [13, с. 1572–1576], В. Антонович [1, с. 55], С. Єфремов [15, с. 208], Д. Дорошенко [12, с. 29] тощо), Д. Багалій вказував, що “Дійствія” вперше видав Ф. Туманський за анонімним списком. Дослідник наголошував, що цей твір використовували як джерело для своїх праць О. Рігельман, І. Срезневський, М. Маркевич без означення імені автора. Ця пам’ятка була найпопулярнішим історичним твором того часу. Науковець зазначає, що на початку XX ст. було відомо про існування майже двадцяти списків

пам'ятки. Зауважимо, що на сьогодні їх виявлено понад п'ятдесят, більшість з яких анонімі. Д. Багалій наголошував, що лише з часу видання літопису Київською тимчасовою комісією в 1854 р. почало фігурувати ім'я Граб'янки. Дослідник вказував, що гіпотеза про авторство гадяцького полковника спочатку була піддана О. Лазаревським сумнівам, який вважав її “наслідком самісінького міркування Полетики, або переказу, що він міг почути” [3, с. 76–77]. Згодом О. Лазаревський змінює свою думку, визнаючи Граб'янку автором літопису. Зазначимо, що сумніви щодо належності твору перу гадяцького полковника висловили сучасники Д. Багалія М. Грушевський та С. Наріжний [3, с. 77]. Як бачимо, велика кількість списків пам'ятки, серед яких лише деякі означені іменем імовірного творця Григорія Граб'янки, суттєво вплинула на її атрибуцію. У сучасній історичній науці, як зазначає А. Бовгиря, ця проблема залишилась практично поза увагою дослідників. Авторство гадяцького полковника або беззастережно приймається як аксіома, або ж робляться спроби обґрунтувати його на основі інших тверджень [3, с. 79].

Розглядав Д. Багалій і архітектоніку пам'ятки. Він зазначав, що літопис починається “объявлением к читателю”, де пояснюються мотиви написання твору. Учений вважав цікавим той факт, що автор називає свою працю історією. Загалом, науковець бачив у Граб'янці більшою мірою літописця, аніж історика. З цього приводу він дискутував з невідомим автором рецензії, надрукованої в “Журнале Министерства Народного Просвещения”: “Малоросійська історія не має літописів у тому розумінні, як має їх історія російська”, – цитував думки автора Д. Багалій. Він застерігав: якщо погодитися з рецензентом, то тоді і “Повість минулих літ” потрібно називати історією, а не літописом.

Звертаючись до змісту пам'ятки, дослідник писав, що Граб'янчин літопис охоплює історію України від найдавніших часів до 1709 р. Головним сюжетом пам'ятки, зазначав науковець, є Хмельниччина, утім, багато місця відведено більш раннім подіям. Досліджуючи етногенетичні пошуки автора, Д. Багалій називав “простісінською вигадкою” його скито-алано-хозарську концепцію. Науковець зазначав, що до 1664 р. літопис поділяється на окремі оповідання, з 1664–1698 рр. поряд з ними йдуть щорічні літописні звістки, період 1698–1709 рр. репрезентовано доволі коротко, автор здебільшого обмежується літописною формою викла-

ду. Учений, як і його вчитель В. Антонович [1, с. 56] та більшість його колег, зокрема, М. Грушевський [4, с. 88], а також сучасні історики [14, с. 549], вказував на літературність образів "Дійствій".

Д. Багалій аналізував і світогляд автора пам'ятки крізь призму його оцінки історичних діячів України та Росії. Дослідник вказував на неприязнь літописця до польських панів-поміщиків та "жидів-посесорів". Характеризуючи ставлення автора до північного сусіда, науковець наголошував, що "в нього взагалі нема ворожнечі до Москви, а він тільки отверто оповідає про те, що визнавав за шкідливе для України" [2, с. 154]. Учений зазначає: що сповідуючи автономістські погляди, літописець все ж з великою пошаною ставиться до російських імператорів та польського короля Владислава.

Інша важлива проблема, якої торкався дослідник, стосується джерельної бази пам'ятки. Д. Багалій надзвичайно значущо вважав вказівку автора, де підкреслювалося, що твір написаний на основі джерел, зазначених у передмові. На перше місце Граб'янка ставив "діаріуш наших воинов в обозе писаний". Цей твір нагадував досліднику "діаріуш С. Зорки", яким користувався Величко для зображення подій Визвольної війни Б. Хмельницького. Д. Багалій робить припущення, що автор "Дійствій" також ним користувався, оскільки посилається не на декілька діаріушів, а лише на один. Ним і був, на думку вченого, діаріуш Зорки. Під іншим своїм джерелом – "літописцями з духовних і мирян" – автор, вказує дослідник, розумів "степення" книги, Четьї Мінеї, Синописис І. Гізеля, оповідання польських і німецьких літописців-істориків – М. Стрийковського, В. Коховського, С. Пуфендорфа, С. Твардовського. До джерельної бази історик додає й офіційні документи та спогади очевидців. На підставі свідчень останніх, вважав науковець, автор склав оповідання про будівництво Кодака, польське посольство до Білої Церкви, останню раду Б. Хмельницького, його смерть та похорон. Д. Багалій припускає, що на основі свідчень очевидців Граб'янка, за зразками античної історіографії, склав і літературно обробив промови, які є у його творі (скажімо, розмова Хмельницького з кримським ханом), тому їх не можна вважати достовірним історичним матеріалом. Дослідник наголошував, що не варто звинувачувати автора пам'ятки у фальсифікації, оскільки він "бажав був дати правдиву історію або літописа свого народу, сам був правдолюбець і залежав у здійсненні свого бажання тільки од своїх джерел" [2, с. 149].

Розглядаючи погляди, що висловлювалися в тогочасній науці, Д. Багалій вказував на помилки М. Максимовича, зокрема його твердження, що початок літопису Граб'янки був джерелом для вступної частини літопису Самовидця. Науковець не погоджувався також із Г. Карповим, який вважав, що літописець перекинувся звідси до купи, зшиває і вибирає, коли вони протилежні, те, що йому за певне здається, не покладаючись навіть тут на свій суб'єктивний смак" [2, с. 158].

Як бачимо, літопису Гряб'янки дослідник приділив значно менше уваги, ніж іншим козацьким літописам. Та все ж, вірний своєму дослідницькому методу, він намагався різноаспектно проаналізувати цю історичну пам'ятку, заторкнувши найважливіші питання, які стосуються її атрибуції, джерельної бази та структури.

Не менш цінність, на думку Д. Багалія, має й інша історіографічна пам'ятка тієї доби – “Сказание о войне козацкой с поляками...” Самійла Величка. Як “надто цікаву” характеризує вчений передмову Величка до “чтельника”, яка пояснює його історико-світоглядні завдання. Величко, вказує дослідник, хотів змалювати правдиву історію козаччини у своєму творі, дізнатися, що саме призвело до занепаду Правобережжя. У передмові науковець зауважує велику скорботу автора над Україною, яка перетворилася із землі обітованої в мертву пустелю. На думку історика, Величко сумує, згадуючи важке становище церкви, та порівнює Правобережню Україну із гріховним Вавилоном. Тут, вказує Д. Багалій, проступає релігійна ідеологія Величка, яка, втім, не є для нього домінантною, оскільки у творі переважають політично-національні мотиви.

Структурно дослідник поділяв пам'ятку на дві частини. Першу, яка охоплює події до 1690 р., літописець, імовірно, склав на підставі джерел, додавши дещо зі своїх дитячих спогадів. Другу, яка написана сучасником або й очевидцем подій, науковець спочатку датував 1690–1700 рр., але згодом припустив, що літопис завершується не 1700 р., а значно пізніше, можливо, 1720 р. На підтвердження своїх думок Д. Багалій висуває такі аргументи: 1) в титулі стоїть дата 1720 р.; 2) у другому томі зберігся реєстр подій до 1723 р.; 3) у 3-му томі автор згадує про події 1700–1720 рр.; 4) у тексті є обіцянка автора розповісти про нещастя, яке з ним сталося 1709 року.

Досліджуючи джерельну базу твору, Д. Багалій передовсім студіює друковану й рукописну літературу, на яку покликався автор, пишучи свій твір. Учений вказував, що в огляді джерел Величко називає "Громадянську війну" С. Твардовського та російський переклад книги С. Пуфендорфа "Введение в историю европейскую". Крім того, він знайомий з хроніками А. Гваньїні і М. Кромера, користувався "Синописом" і книгами І. Галятовського "Скарбниця" та "Костел західний", згадує праці Д. Туптала, перераховує твори Л. Барановича. Дослідник, як і М. Грушевський [5, с. 206], наголошував на пріоритетності для літописця творів польських хроністів.

Як указував Д. Багалій, перший том літопису Величко писав виключно на підставі джерел, серед них – діаріуш Зорки. На думку вченого, свідчення літописця про легендарного писаря мають неабияку вагу. Дослідник зазначав: якщо визнати розповідь про прибуття Б. Хмельницького на Запоріжжя, коли гетьман серед писарів згадує Зорку, за недостовірну, тоді й самого Величка потрібно, за його словами, "визнати дурисвітом". Учений наголошує: "Хіба-ж можна на нього це подумати, коли він сам повинивсь, що хтів тільки одного – дошукатися правди у своїх джерелах" [2, с. 166]. Д. Багалій вважав, що Величкові не було жодної потреби вигадувати Зорку. Учений нагадував, яку велику вагу надавав цінностям християнської моралі автор. Дослідник висновує, що Величко скоротив Зорчин діаріуш, бо не мав ані можливості, ані часу переписати його повністю, навіть розуміючи важливість цього джерела. Науковець припустив, що автор зумисне не визнавав, що саме запозичив з діаріуша, бо вважав себе літописцем, а не істориком. Він зазначав, що Величко чи не любив, чи не хотів, чи не вмів складати своє оповідання на підставі джерел, а переписував до літопису ті документи, які знаходив. Крім того, додає Д. Багалій, тодішні історики не мали звички ретельно вказувати на свої джерела. Через це, вважав учений, Величко й не подає імен інших козацьких літописців, з чіх реєстрів він брав відомості.

До речі, дискусії, що велися довкола легендарного Зорки, не припиняються й донині. Ще 1873 р. існування щоденника Зорки відкинув російський історик Г. Карпов [17, с. 241–258]. Скептично поставилися до нього В. Іконников [13, с. 1584–1597], М. Грушевський [6, с. 752–754; 7, с. 1476–1477], М. Петровський [23, с. 161–204]. Д. Багалій навпаки, підтримав гіпотезу М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича та інших дослідників, які обстоювали реальність твору [20, с. 13].

Зовсім іншою була справа з літературними орієнтирами літописця. На думку вченого, посилення автора на відомі твори мало б викликати ще більшу пошану до його праці. Д. Багалій писав, що Величко – історик, але історик свого часу, через це й не відповідає тим вимогам, які ставляться перед сучасними науковцями. Через перенасиченість твору актами, грамотами, листами читачеві часом важко стежити за авторською оповіддю. На працю Величка, вказував дослідник, мали вплив, з одного боку, освіта, адже він навчався в Київській духовній академії, де панували схоластика і красномовство; з іншого – тогочасне польське письменство.

Величка часто звинувачували у фальшуванні документів. Наполегливо захищаючи літописця від закидів у фальсифікації, Д. Багалій вступає в полеміку з Г. Карповим, який називав твір Величка мемуарами, які потребують суворої критики щодо хронології, певності фактів та їх причинного зв'язку одне з одним. Російський учений вважав, що Величко не тільки прикрашав оповідь, а й розповідав про неіснуючі події. На доказ цього звинувачення, вказував Д.Багалій, Г.Карпов посилається лише на один приклад Великової помилки – звістку літописця, що Хмельницький убив Чаплинського. На захист Величка Д. Багалій пише: “Нехай так – нехай тут була Величкова помилка про забивство Чаплинського, нехай навіть Величко справді од себе додав кінець, дарма що цього Г. Карпов не доводить, та й не можна цього довести, бо ми не знаємо джерела, з якого користувався тут Величко”. Висловивши нічим не підтверджену гіпотезу, зазначає дослідник, що Самійло Зорка – це літописець Самовидець, російський учений доходить ще одного необгрунтованого висновку. А саме: оскільки в Літописі Самовидця немає офіційних документів, а вони з'являються у Величка, – то вони вигадані. Інший український дослідник, О. Лазаревський, вважав, що Величко вигадував документи із патріотичних міркувань [10, с. 418]. Український історик М. Петровський також вважав фальсифікатом всі документи з першого тому Величка, називаючи їх витвором самого літописця, які потрібні були йому, щоб оживити літопис і приховати за ними власні погляди [23, с. 189–204]. Такі висновки названих учених нівелюють значення Літопису Величка як історичного джерела. Проте інші дослідники, серед яких були Д. Багалій і його колега П. Клепацький, захищали козацького літописця від нападів критики [23, с. 168; 26, с. 16].

Зазначимо, що в середовищі сучасних учених також виникало питання – як міг такий прискіпливий дослідник, який у передмові до своєї праці вказував, що намагався дати правдиву історію, свідомо фальсифікувати історичні документи? Відповідь на нього спробував дати В. Шевчук. Зіставивши оригінальні документи з тими, що їх вмістив у своїй праці козацький літописець, В. Шевчук дійшов висновку, що С. Величко знав про наявність цих документів. Літописець береться реконструювати документи, складаючи їх від себе, але зберігаючи зміст. “Тому не можна вважати ці листи фальсифікатами у повному розумінні цього слова, а слід назвати їх своєрідними літературними обробками, можна додати ще – риторичними обробками фактів, які С. Величко мав і вважав за правдиві”, – пише В. Шевчук [27, с. 16–17].

Незважаючи на всі звинувачення на адресу козацького літописця, Д. Багалій вказував, що оповідання Величка мають найбільшу джерельну вартість серед інших козацьких літописців. Такої ж думки дотримувалися і його учитель В. Антонович [1, с. 52], а також молодші сучасники – М. Грушевський [8, с. 233] та Д. Дорошенко [12, с. 24–28]. Вказують на цей факт і дослідники нашого часу, зокрема В. Шевчук [27, с. 5–22] та П. Сас [14, с. 551–564].

Як бачимо, серед усіх козацьких літописців дослідник найбільше уваги приділив саме Самійлу Величку. Досліджуючи літопис, учений відійшов від традиційної описовості у викладенні матеріалу. У студіях над пам’яткою зауважуємо жваві дискусії науковця з іншими дослідниками. Зазначимо, що окремі застереження Д. Багалія щодо рівня достовірності джерела не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Підсумовуючи наш огляд відзначимо, що розглянуті студії Д. Багалія є важливою віхою у вивченні вітчизняної історичної думки кінця XVII – XVIII століть. Вони цілком гармонійно вписалися у тогочасну дослідницьку традицію. Підкреслимо, що формування суспільних поглядів та наукових інтересів Д. Багалія відбувалося під впливом його вчителів В. Антоновича та В. Іконникова. Як суворий документаліст, він вважав першорядним завданням критичне вивчення джерел та наукової літератури. Така методологія простежується в техніці викладу матеріалу та архітектоніці історичних праць Д. Багалія. Кожне своє дослідження він починає з характеристики та систематизації літератури, критичної перевірки джерел. Останні вчений розглядав з погляду достовірності та по-

вноти наявної в них історичної інформації. Неабиякою заслугою ученого є те, що він зібрав та систематизував науковий доробок попередників: він часто цитує О. Лазаревського, В. Антоновича, О. Левицького, В. Іконникова та інших істориків другої половини XIX – першої третини XX ст. Заслужують на увагу оригінальні висновки Д.Багалія, які стосуються авторства літопису Самовидця, а також його зауваги навколо полеміки щодо джерельної бази літопису Величка. У підсумку це дозволяє стверджувати, що висновки вченого не втратили актуальності й до сьогодні. Хоча методика його досліджень не завжди досконала, а в деяких випадках і дещо застаріла, однак вона загалом відповідала тогочасному рівню розвитку історичної науки. Звісно, не всі погляди дослідника, особливо ті, що були спотворені радянською ідеологією, зберегли свою наукову вартість – це природно, зважаючи на час, що віддаляє нас від нього. Та все ж варто визнати, що за обсягом і докладністю його дослідження перевершували наявні в той час праці з української історіографії.

Джерела та література:

1. Антонович В. Лекції з джерелознавства / Володимир Антонович // Лекції з джерелознавства. Ред. Микола Ковальський. – Острог; Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, Національний університет “Острозька академія”, 2003. – 382 с.
2. Багалій Д.І. Нарис української історіографії. Джерелознавство. Літописи. / Дмитро Багалій // Вибрані праці: У 6 т. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України; Упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченко; Редкол.: В.В. Кравченко (голов. ред.) та ін. – Х.: Золоті сторінки, 2001. – С. 29–201.
3. Бовгиря А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст./ Андрій Бовгиря. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 304 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.7. – 628 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.8. – 856 с.
6. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.9. – Ч.1. – 896 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1997. – Т.9. – Ч.2. – 870 с.
8. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.10. – 393 с.
9. Грушевський М. Самовидець Руїни та його пізніші відображен-

ня (Переклав Я. І. Дзира) / Михайло Грушевський // УІ. – 1991/1992. – № 3–4 / 1–4. – С. 85–115.

10. Дзира.І.Я. Українські літописи в науковій спадщині Олександра Лазаревського / Іван Дзира // Проблеми історії України XIX – XX ст. – Випуск XVI. – К.: Ін-т історії України НАН України. – 2009. – С 416–429.

11. Дзира Я.І. Вступ / Ярослав Дзира // Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка. – 1971. – С. 9–42.

12. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії / Дмитро Дорошенко. – К.: Українознавство, 1996. – 257 с.

13. Иконников В. Опыт русской историографии / Владимир Иконников. – К., 1908. – Т. 2. – Кн. 2. – III, – 1057 – 1955, IX, 113, XXXIII – XLIX, XI с.

14. Історія української культури у п'яти томах – К.: Наукова думка, 2001. – Т.3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. – 1246 с.

15. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К., 1995. – 688 с.

16. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій / Ярослав Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

17. Карпов Г. Начало исторической деятельности Б. Хмельницкого / Геннадий Карпов. – М., 1873. – 260 с.

18. Костомаров Н. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. Кн. VI. / Николай Костомаров. – СПб., 1905. – 816 с.

19. Коцур В.П. Історіографія історії України: Курс лекцій / Віктор Коцур, Анатолій Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 520 с.

20. Кравченко В. Передмова / Володимир Кравченко // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. – Х.: Золоті сторінки, 2001. – С. 5–28.

21. Письма П.А. Кулиша к А.Ф. Кистяковському // Киевская старина. – 1902. – №4. – С. 6 – 24.

22. Максимович М. Собрание сочинений / Михаил Максимович. – Т. 1. – Отдел исторический. – К., 1876. – 848 с.

23. Петровський М. Псевдо-діяріуш Самійла Зорки / Микола Петровський // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. XVII. – С. 161–204.

24. Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII століть (Досліді над Літописом Самовидця) / Микола Петровський. – Харків, 1930. – 454 с.

25. Романовський В. Хто був "Самовидець"? / Віктор Романовський // Україна. – 1925. - №5. – С. 60–73.

26. Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії / Віталій Тельвак, Вікторія Тельвак. – К.; Дрогобич, 2005. – 334 с.

27. Шевчук В. Самійло Величко та його літопис / Шевчук Валерій // Величко С.В. Літопис. Т.1. – К.: Дніпро, 1991. – С. 5–22.